

OVTTAS SÁMECIELAHEAMI VUOSTÁ

Ovdasánit

«Sámecielaeapmi borrá sielu», lea sámediggepresideanta Silje Karine Muotka oktii dadjan. Sámecielaeapmi lea servodatváttisvuohta ja demokrátalaš váttisvuohta. Dat áitá min vuoigatvuođaid, vejolašvuođaid oassálastit servodahkii ja min eallinkvalitehta.

Stigmatiserejeaddji, badjelgeahčči, loavkidahtti dahje áiti cealkámušat sápmelaččaid vuostá gohčodit mii sámecielaeapmin. Sámecielaeapmi sáhtta leat sápmelaččaid vuostá oppalaččat dahje njuolga dihto olbmo dahje olmmošbirrasa vuostá.¹ Vásihit cielaheami ja vealaheami sáhtta sihke bávččagahttit ja hárdit, beroškeahhtá guđe minoritehtajovkui gullá.

Vuohki mot mii bargat sámecielaeami eastademiin sulastahtta dan vuogi mot mii bargat vašuheami, cielaheami ja vealaheami eastademiin oppalaččat servodagas. Dán gihppaga hárbhusaid lea Wergelandsenteret ráhkadan ja vuodđun ja inspirašuvdnan leat hárbhusat mat leat Eurohpáráđi demokratiija- ja olmmošvuoigatvuođa rávagiehtagirjjiin, ja dasa lassin vásáhusat ja gelbbolašvuohta mii bohtá min oahppofálaldagain.

Norgga eiseválddiid meannudeapmi sápmelaččaiguin, kvenaiguin/ norggasuopmelaččaiguin ja vuovdesuopmelaččaiguin go dáruiduhttinpolitihka čađahuvvui gaskal 1850 ja 1960 lea dagahan guhkesáigásaš ja čiekŋalis váikkuhusaid, sihke ovttaskas olbmuid ja servodahkii. Duohtavuoda- ja soabadankommišuvdna (2023) duođašta ahte dán politihka negatiiva váikkuhusat gávdnojit ain dál.²

Maŋemus jagiid leat mánnga raportta oainnusindahkan man viiddis sámecielaeapmi Norggas lea. Amnesty dieđiha ahte okta njealji kommentáras sámi fáttá birra Facebookas lea negatiivvalaččat, ja ahte cielaheapmi lassána báhkka digaštallamiin, nugo Fovse-áššis.³ Hansen ja Skaar (2021) čájehit ahte 75% nuorra sápmelaččain leat vealahuvvon unnimusat oktii, ja 41% vásihit vealaheami jahkásaččat.⁴ Norges institusjon for menneskerettigheter (Norgga olmmošvuoigatvuođaid ásaheami) dieđuid mielde leat 33% Davvi-Norgga álbmogis leamaš vihtanat sámecielaeapmái.⁵

«Sammen mot samehets», mii lea ovttasbargu gaskal Wergelandsenteret, Stiftelsen Narviksenteret ja Finnmarkku, Romssa, Nordlándda, Trøndelága ja Innlandet fylkka nuoraidráđiid. Mánáid-, nuoraid- ja bearašdirektoráhta (Bufdir) lea dorjon prošeavtta. Mii sávvat ahte dat gihpa šaddá ávkin dutnje gii barggat nuoraiguin, skuvllas dahje olggobealde skuvlla, ja gii háliidat veahkehit eastadit sámecielaeami ja rasisma.

Searvva – ovtas sámecielaeami vuostá!

www.samehets.no

² «Sannhet og forsoning – grunnlag for et oppgjør med forsoningspolitikk og urett mot samer, kvener/norskfinner og skogfinner» (Sannhets- og forsoningskommisjonen, 2023)

³ «Negative holdninger og stereotyper om samer på Facebook» (Amnesty International Norge, 2023)

⁴ «Unge samers psykiske helse» (Hansen og Skaar, 2021)

⁵ «Holdninger til samer og nasjonale minoriteter i Norge» (NIM, 2022) Dat gihpa lea boadus prošeavttas

MOT GEVAHIT DÁN GIHPPAGA?

Dát gihpa lea lasáhus Den lille store Demokratihåndbokai. Giehtagirji mii juo gávdno gieđahallá demokratiija, olmmošvuoiगतवुोđaid ja mielborgár-vuođa iešguđetge beliid. Dát kapihtal gieđahallá earenoamážit ovdagáttuid, cielaheami ja vealaheami sápmelaččaid vuostá. Gihpa sáhtta geavahuv-vot lasáhussan eará kapihttaliidda, dahje friddja resursan. Den lille store Demokratihåndboka gávnna dás: wergelandsenteret.no.

II DÁRBBAŠ GEVAHIT KRONOLOGALAČČAT

Jus oassálastiin leat unnán dieđut demokratiija ja olmmošvuoi-gatvuođaid birra ovddežis, de ávžžuhit álgit Den lille store Demo-kratihåndboka 1. oasi bargobihtáiguin. Dalle lea oassálastiide álkit áddet sáme cielaheami áittan demokratiijii ja olmmošvuoi-gatvuođaide. Bargobihtáid sáhtta geavahit maŋŋálaga nugo háliidat.

DAGA GIRJII IEŽAT GIRJIN!

Vállje ja sehkke daid bargobihtáid maid don liikot buoremusat. Ulb-mil lea gávdnat buriid reaidduid iežat jovkui ja oktavuhtii. Bargobihtáid sáhtta maiddái ieš alddis heivehit. Mánŋa reaiddu dán gihppagis leat ovdamearkka dihte čuoččuhusat ja gažaldagat. Jus oainnát ahte sáhtta dahkat juoidá álkibun, buorebun dahje eanet guoskevažžan iežat jovkui, de leat dieđusge friddja heivehit bargobihtáid. Mii leat maiddái bidjan nohtátafealttaid mánŋga siidui. Geavat dáid vai girji šaddá du iežat!

STURRODAT JA AHKI

Hárjehallamat leat jurddašuvvon 14-18 jahkasaš nuoraide, muhto hárjehallamiid sáhtta atnit nuorat dahje boarráset oassálastiide. Iešguđetge bargobihtáid ávžžuhuvvon joavkosturrodat sáhtta vea-háš rievddadit, muhto eanas hárjehallamiid lea vejolaš čađahit unnit dahje eanet oasseváldiiguin go lea evttohuvvon álkis muddemiiguin. Loga hárjehusa ovdagihtii ja heivet bargobihtáid joavkku sturrodahkii.

ÁDJÁNEAPI

Leat maid erohusat das man guhkes áigi dárbbášuvvo čađahit juohke hárje-hallama. Jus dus lea unna jovkkoš, de soaitá mannat jođáneappot, muhto go lea stuorát joavku, de ávžžuhit mii du várret eambo áiggi.

EVTTOHUSAT MOT ČAÐAHIT

Sáhtta leat hástaleaddji jodihit oahpaheami fáttáid birra mat bohciidahttet dovdduid ja reakšuvnnaid oasseváldiin. Dás vulobealde leat čohkken muhtin rávvagiid mot čađahit buriid, oadjebas ságastallamiid main lea sadji iešguđetlágan oaiviliidda.

Evttohusaid ráhkadeami inspirašuvdnan lea leamaš: «Å undervise i kontroversielle tema» («Nággovuloš fáttáid oahpaheapmi»).⁶

Maid don ieš oaivvildat?

Stuorra oassi oahpaheamis lea dásset priváhta ja profešunealla beliid. Vaikko leage vuogas diktít muhtun oainnuid almmutkeahtta, de lea maid vuogas juogadit persovnnalaš vásáhusaid. Danin leage buorre jurddašit mai don ieš oaivvildat. Leage dihtomielalaš iežat oaiviliid ja miellaguottuid ektui fáttá birra. Makkár jáhkut ja árvvut dus leat alddát? Mot dát čuohcá oassálastiide? Lea go juoga maid berret váruhit, gávdnogo mihkkege mainna sáhtát roahkkasit ja mot don čoavddát dan?

Várre áiggi. Dál dahje manjl

Muhtin joavkkuin sáhttet hárhjhallanfáttát dagahit ahte šaddá dárbu guhkit ságastallamiidda go mii lea dás mearriduvvon. Dalle lea vuogas ahte lea liigeáigi olámuttos. Jus ii leat dilli loahpalaš ságastallamii dahje dovddat ahte don fertet gaskkalduhttit beare árrat, de lea buorre várret áiggi joatkit ságastallama manjl. Jus don šattat vuoruhit čađahettiin, de geavat unnit áiggi oahpásmuvvat fáttáiguin ja vuorut loahpalaš guorahallangažaldagaid, maidda buohkat sáhttet searvat.

Ii leat fasihtta

Dán gihppaga hárhjhallamiin ii leat sáhka das makkár oaivilat leat riehta dahje boastut, muhto dat galget baicce vuolggahit digaštallama. Lea deatalaš ahte don guldalat, ja divttát oassálastiid guldalit guhtet guimmiideaset ákkastallamiid. Dárkkis ahte ii oktage oassálasti dovdda ahte don dahje soames mieloassálasti sensurere, bávččagahtta, dahje loavkida su. Dat sáhtta veahkehit ráhkadit muhtun oktasas speallannjuolggadusaid ovdagihtii. Dalle lea álkít dadjat jus soames rihkku dáid speallannjuolggadusaid.

⁶ Europarådet: «Å undervise i kontroversielle tema».

Geainna don humat?

Dáin hárjehallamiin lea earenoamáš deatalaš mot dan joavkku čoahkkáibidju lea geaidda galggat lágídit. Leatgo nuorat oadjebasat guhtet guoibmáseaset? Dovdet go ahte sáhttet dadjat maid háliidit? Leatgo hárjána digastallat guhtet guimmiineaset? Lea go doppe oadjebas, demokrátalaš ja rabas biras? Heivet gažaldagaid ja digastallamiid agi ja joavkku ektui. Bija áinnas sisa «oahpásmuvvan-hárjehallama» jus lea dárbu.

Gávna guoskevaš ovdamearkkaid

Bargobihtát ja digastallančuoggát leat oppalaččat ja heivejit mángasii. Ane áinnas dakkár áigeguovdilis ovdamearkkaid dahje áššiid mat heivejit buorebut du jovkui ja mat dahket ahte hárjehallan orru leamen deatalaš ja guoskevaš. Váldde áinnas joavkku fárrui gávdnat ovdamearkkaid ja dilálašvuodaid maid digastallet.

Hálešteapmi olles joavkkus

Muhtumiidda sáhtta leat váttis hupmat eará joavkolahtuid ovddabealde. Divtte áinnas oassálastiid háleštit ovttaš jovkkožiin almmá iežat seaguheami haga, ovdal go háleštehpet ovttaš. De sáhtta leat álkit eanebuidda váldit sáni. Muhtumin dárbbáša hupmat jitnosit vai ipmirda mot jurddaša.⁷

Naba jus soames dárbbáša soapmása?

Muhtun fáttát mat digastallojuvvjit sáhttet bohciidahttit garra dovdduid oasseváldiin. Earenoamážit go lea sáhka vaššiságain, nággovuloš fáttáin ja sáme-cielahemis, de ávžžuhit mii álggahit dainna ahte jus soames lea vásihan juoidá man birra lea váttis hupmat, dahje oaivvilda ahte lea váttis searvat digastallamii, de sáhtta son váldit bottu. Čuovvol áinnas jus oassálastiin bohtet ovdan oaivilat mat fuolastuhttet du, dahje jus oainnát ahte muhtimat rahčet. Dieđit áinnas oassálastiide gosa sii sáhttet váldit oktavuoda jus sii dárbbášit veahki ságastallat juoidá.

⁷ Det Europeiske Wergelandsenteret, «Til deg som vil endre verden», 12.

DOAHPAGAT

- Álgoálbmogat:** Ii gávdno riikkaidgaskasaččat dohkkehuvvon čielga definišuvdna dasa mii álgoálbmot lea. Muhto leat soahpan muhtun dovdomerkkaid. Eamiálbmot lea olmmoščearda mas lea leamaš gullevažvuohta dihto geográfalaš guvlui guhkes áiggi ovdal go dálá riikarájit ásašuvvo. Danne lea doaba eamiálbmot hui čavgadit čadnon daid álbmotjoavkkuide mat leat massán iežaset eatnamiid, dahje ožžon gáržžiduvvon vuoigatvuođaid, koloniserema geažil.
- Sápmelaččat::** Sápmelaččain lea álgoálbmotstáhtus Norggas ILO-konvenšuvnna nr. 169 mielde. Sámiin leat árbevirolaš ássanguovllut Norggas, Ruotas, Suomas ja Ruoššas dan guovllus mii davvisámegiellii gohčoduvvo Sápmiin.
- Nationála minoritehtat Norggas** Joavkkut main lea guhkesáiggi gullevažvuohta Norgii gohčoduvvojit álbmotlaš minoritehtan. Norggas leat vihtta joavkku main lea stáhtus nationála minoritehtan: kvenat/norggasuopmelaččat, vuovdesuopmelaččat, romerat ja juvddálaččat.
- Dáruiduhttin-politihkka:** Go mii hupmat dáruiduhttinpolitihka birra Norggas, de čujuhit mii dávjá dan politihkkii maid Norgga stáhta fievriddii sámiid ja kvenaid/ norggasuopmelaččaid vuostá 1850-logu rájes 1960-logu rádjái. Politihkka lei ahte álgoálbmogiid ja nationála minoritehtaid gielaid ja kultuvrraid galggai vuosttaldit ja assimileret - dáruiduhttit - Norgga majoritehtakultuvrra galggai leat dan sajis.
- Duohtavuodá- ja soabadan-kommišuvdna:** Kommišuvdna maid Stuorradiggi nammadii guorahallat dan dáruiduhttima ja boasttuvuođa mii lea čađahuvvon sámiid, kvenaid/ norggasuopmelaččaid ja vuovdesuopmelaččaid vuostá. Kommišuvdna ovddidii raporttas 2023:s mas bođii ovdan ahte dáruiduhttinpolitihkas sámiid vuostá leat leamaš ollu stuorát ja eanet billisteaddji váikkuhusat go ovdal ledje doivon. Dat konkluderii maiddá ahte dáruiduhttin ain lea dāhpāhuvvame.

LOGA EAMBBO!

**Duohtavuodá- ja soabadan-
kommišuvnna raporta**
stortinget.no

Samehets.no

Rávvagat maid Sámediggi ja Politi-
direktoráhtta leat ráhkadan ovtas

**Regjeringens handlingsplan mot hets og
diskriminering av samer 2025-2030**
regjeringen.no

**Negative holdninger og stereotypier om
samer på Facebook**
Amnesty International Norge raporta

DEAŦALAŠ MUITINNJUOLGGADUSAT GO OAHPAHA MINORITEHTAID BIRRA.

Minoritehtaperspektiiva

Demokrátalaš servodat suodjala minoritehtaid. Danne lea minoritehta-
perspektiiva deaŦalaš oassi demokratiijaoahpahusas.

Garvve amasindahkama ja stereotypiijaid

Jurddaš gean eavttuid vuođuŦ oahppu lágiduvvo. Ná sáhtát garvit oahpahusa
mii amasindahká ja buvttada stereotypiijaid odđasit maid don geahččalat
vuosttaldit.

Máŋggabealatvuohta

Muitte ahte minoritehtat leat máŋggabealat joavkkut. Oahpahuš berre danne
speadjalastit dán girjáivuodá.

Fápmu

Vaikko minoritehtajoavkkut dávjá leat unnitlogus majoritehta ektui, de ii dár-
baš doahpagiin minoritehta ja majoritehta leat sáhka logu birra. Dávjá lea
maiddái sáhka Fámus. Minoritehtaid birra oahpaheapmái galggašii danin laktit
smiehttama fámu ja eahpevuoiggalašvuođa birra.

Nággovuloš fáttát

Nuorat geat hárvjaniŦ sággastallat nággovuloš fáttáid birra, sáhttet nannet ieža-
set jáhku dasa ahte sii sáhttet searvat demokratiijii. Ale garvve nággovuloš
fáttáid - diekkár fáttát sáhttet addit mávssolaš oahppama!

Demokratiijaoahpahuš

Dahkat oahpahusa minoritehtaid birra oassin demokratiijaoahpahusas sáhtta
nannet nuoraid kritihkalaš dihtomielalašvuođa. Dat sáhtta maid lassánahttit
rabasvuođa, empatiija ja ipmárdusa earáide. Seammás dat addá sidjiide buoret
vejolašvuođa birgehallaŦ máilmmis mas eai leat čielga vástádusat.

SÁMECIELAHEAMI EASTADEAMI DEMOKRÁHTALAŠ ISKANLISTU

Ovttas Wergeland guovddážiin ja Narviksenter Narviksenter vuodđudusain leat Innlandet, Trøndelága, Nordlándda, Romssa ja Finnmárkku fylkkaid nuoraidráđit ráhkadan sámečieláheami eastadan iskanlisttu. Dán iskanlisttus leat evttohusat doaibmabijuide maid nuoraidráđit oaivvildit ahte suohkanat ja báikkálaš hálddahasat miehtá Norgga berrejit bidjat johtui vuosttaldan várás ovdagáttuid ja negatiivvalaš miellaguottuid sápmelaččaid vuostá. Iskanlistu lea gávdnamis neahttasiiduin Wergelandsenteret.no ja samehets.no, davvi-, julev- ja lullisámegillii, ja engelasgillii ja dárogillii.

Sámevaši eastadeami demokráhtalaš iskanlisttu

Sámevaši gávdno miehtá norgga odne. Sámevaši váikkuhusat leat stuorrát, iige čuoze dušše sámi birrasiidda muhto maiddái majoritehtaservodahkii. Europeiske Wergelandssenteret ja Stiftelsen Narviksenteret leat ovttas innlandet, Trøndelaga (Tröndelagen), Norlándda, Romssa ja Finnmarkku Nuoraidfylkkaráđiiguin ráhkadan demokráhtalaš iskanlistu buot gielddaide ja fylkkagielddaide.

Dás sáhtát iskat bargá go du gielda aktiivvalaččat eastadit sámevaši (ii leat vuoruhuvvon manjalaga).

Hálddašeapmi

- ☐ Leago du gielddas oahpahusfálaldat sámegielas ohppiide?
- ☐ Leago neahttabáiki www.samehets.no čalmmustahtton gielda ruovttusiiduin?
- ☐ Leago du gielda kárten sámevaši viidodaga ja čadahan kampánija sámevaši vuostá?
- ☐ Leago du gielda bidjan johtui doaimmaid sámevaši vuostá doppe gos lea dárbu?
- ☐ Leago du gielddas ráđdeaddi instánsa sámepolitihkkii?
- ☐ Leatgo gielddas vuogádagat ja bargodábit sámi mielváiikkeapmái?
- ☐ Leatgo álgoálbmogiidda čadnojuvvon vuoigatvuođat olámuttus buot ássiide?
- ☐ Leago gielda ráhkadan doaibmaplána sámevaši vuostá?
- ☐ Leago sámegielat dulka fidnemis?
- ☐ Leatgo almmolaš bálvalusat láchčojuvvon sámegillii vuosttašgiellan/nubbingiellan?

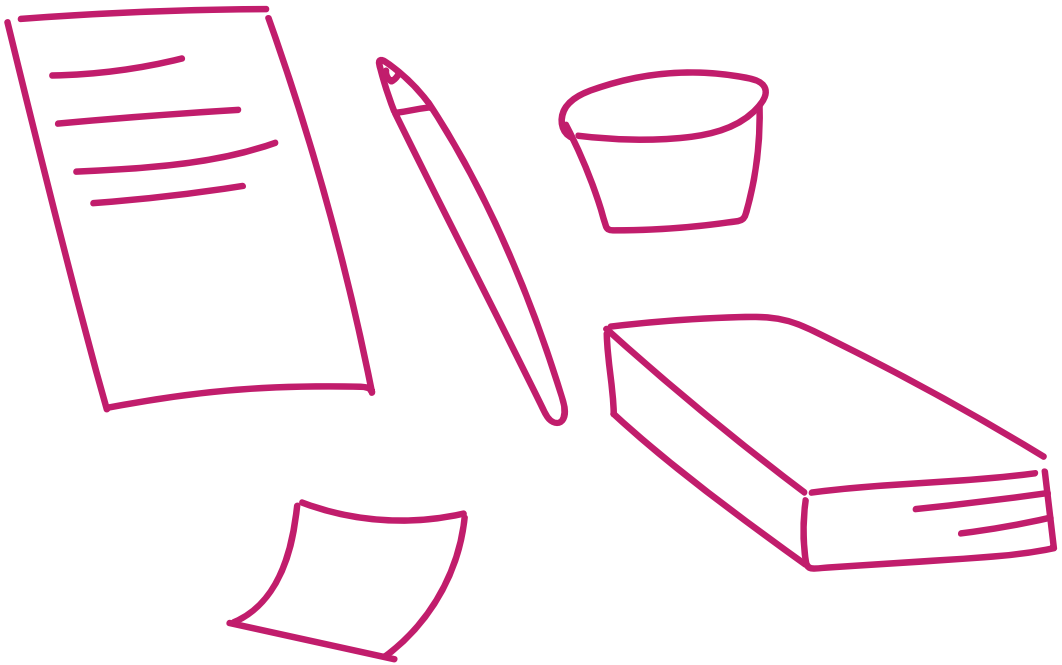
Bajásšaddan

- ☐ Gávdnojitgo diedut sámegillii buot skuvllain gielddas maid sáhtta dahkat jus vásiha sámevaši, omd. www.samehets.no
- ☐ Čuvvot go skuvllat oahppoplána gáibádusaid sámi perspektiivvaide mat leat fágaplánain?
- ☐ Čuvvot go mánáidgárddit rámmaplána gáibádusaid sámi perspektiivvaide iežaset pedagogalaš barggus?
- ☐ Leatgo sámi perspektiivat oassin skuvllaid oahpahusas ja pedagogalaš barggus mánáidgárddiin olles jagi
- ☐ Leago sámi girjjálašvuohta olámuttus buot skuvlagirjerádjosiin ja mánáidgárddiin
- ☐ Barget go skuvllat aktiivvalaččat eastadit cielaheami, unohas láhttemiid ja vaššidadjamušaid?
- ☐ Leago diehtogalbbat, buollinnjuolgadusat ja latnjanamat almmolaš visttiin sámegillii

Sámi kultuvra ja ovddasteapmi

- ☐ Leago sámekultuvra olámuttus buot gieldda ássiide
- ☐ Adnojit go gieldda digitála vuogádagat aktiivvalaččat ovddidit sámegielfálaldagaid ja sámi kulturfálaldagaid ja buoridit sámi oinnolašvuođa?
- ☐ Láhčá go gielda deaivvadanbáikkiid, lágidemiid ja workshops sámi nuoraide ja eará ássiide?

BARGOBIHTÁT

BARGOBIHTÁ 1: RUOHTTASAT JA SUORGÁSEAPMI

Dán hárbjhallamis ožžot oassálastit sápmelaččaid vuostá cielaheami ovdamearkkaid. Sii galget ovttas gávdnat cealkámuša sivaidda ja vahátváikkuhusaidda. Oktasaš smiehttama bokte galget oassálastit geahččalit oaidnit oktavuođaid gaskal vaššicealkámušaid neahtas ja miellaguottuid olggobealde neahta, smiehttat váttisvuodaid ruohttasiidda ja loktet máhtu sivaidda birra rasismii ja vealaheapmái sápmelaččaid vuostá.

Hárbjhallama vuolggasadjin lea dás sámedielahapmi váttisvuohčan. Jus háliidat loktet vaššisáhkafáttá oppalaččat dahje fátmastit eanet minoritehtaidda, de sáhtát lonuhit cealkámušaid, dahje geahččat bargobihtá mii lea čilgejuvvon Den lille, store demokratihåndboka goalmmát oasis.

Loga áinnas 5–6 siiddu čađahanrávvagiidda ovdal go álggát.

Ádjáneapmi: 45–60 minuhta

Oassálastit: Unnimusat 4 olbmo

Don dárbbašat:

- Stuorra árkkaid– okta juohke jovkui
- Tuššaid dahje peannaid juohke oassálasttii

ČAĐAHEAPMI:

1. Jeara oassálastiin maid sii jurddašit go gullet tearpma «vaššicealkámušat» Dáhto sin digaštallat dan jovkkožiin.
2. Jeara oassálastiin dasto maid sii jurddašit go gullet doahpaga «sámedielahapmi». Dás sáhtta leat buorre guorahallat gos sámedielahapmi dāhpāhuvvá ja manne sápmelaččat sáhttet earenoamážit gillāt cielaheami ja vaššicealkámušaid. Dovdet go oassálastit eará joavkkuid geat earenoamážit gillájit cielaheami ja vaššicealkámušaid?
3. Mital ahte mii odne vásihit ollu vaššiságaid neahtas, sosiála mediain, kommentárafelttain dahje njuolggodieđuin. Jus galgá ipmirdit vaššiságaid neahtas, de fertet oaidnit dan váttisvuohčan, mii čatnasa mánga duogábeale váttisvuodáide, ja dain gullet mánggat «duohta máilbmái». Bargat dáid duogábeale sivaiguin njuolga lea dávjá beaktilet go ieš geahččalit dāhpāhuvvan vaššicealkámušaid čoavdit ieš alddis. Jeara oassálastiin fuomášitgo muhtun diekkár sivaidda.

4. Čájet oassálastiide «vaššisáhka-muora» ja mital sidjiide ovtas ahte sii galget identiseret cielaheami ja vaššiságaid sivaid ja vahátváikkuhusaid. Juohke muoras lea lea ovdamearka sáme cielaheapmái dahje vaššicealkámuššii sápmelaččaid (čeardda) vuostá. Vuodđosivat galget čállojuvvot muora ruohttasiidda, ja vahágiid váikkuhusat ovssiide. Sii galget bargat sihke vulos- ja bajásguvlui bargat muoras.
5. Juoge joavkkuide main leat 3–4 olbmo ja bivdde sin tevdnet muora iežaset árkii. Dasto attát juohkehažžii iešguđetge sierra vaššicealkámuša, mii galgá čállojuvvot muora máddagii. Don sáhtát ieš gávdnat ovdamearkkaid dahje geavahit daid mat leat listtus vulobealde.
6. Oassálastit galget govahallat ahte teaksta lea biddjojuvvon internehttii, neahttaaviissa kommentárafeltii dahje sáhkavurrui, dahje sosiála mediaid sisdoallorávdnjái. Dasto galget deavdit nu ollu sivaid ja vahátváikkuhusaid go vejolaš. Jus muhtin lea darvânan, de sáhtát bivdit sin árvvoštallat lea go muhtun dâin áššiin mielde:
 - Media
 - Politihkkarat
 - Beroštupmeriidut
 - Vaššisáгат muđui servodagas
 - Joavkodeaddu
 - Ekonomalaš áššit
 - Skuvla/oahpahus
7. Atte joavkkuide 20 minuhta gárvvistit muoraid. Bivdde dasto joavkkuid ovdanbuktit bohtosiid. Henge áinnas muoraid birra lanja, ja joatkke dasto loahpalaš gažaldagaide.

LOAHPAHEADDJI GAŽALDAGAT

- Oaidnibehtetgo miellagiddevaš erohusaid muorain? Leat go mis gažaldagat eará joavkkuide?
- Man álki lei gávdnat sáme cielaheami «ruohttasiid»? Man birra ságastalaidet? Leigo juoga masa ehpet lean ovttamielalaččat siskkáldasat joavkkus?
- Manne go muhtumat sin ruohttasiin dahje ovssiin «duohta» máilbmái? Maid mitala dát midjiide vaššiságaid ja cielaheami birra nehtas?
- Mat sáhttet váikkuhusat vaššiságain oppalaččat ja sáme cielaheamis earenomážit leat indiviidii ja olles servodahkii?

Sáme cielaheami ovdamearkkat maid sáhtta geavahit bargobihtás

«Dat lea buoret jávkadit sápmelaččaid, dat mákset servodahkii miljárdmaid, muhto eai masage ávkin.»

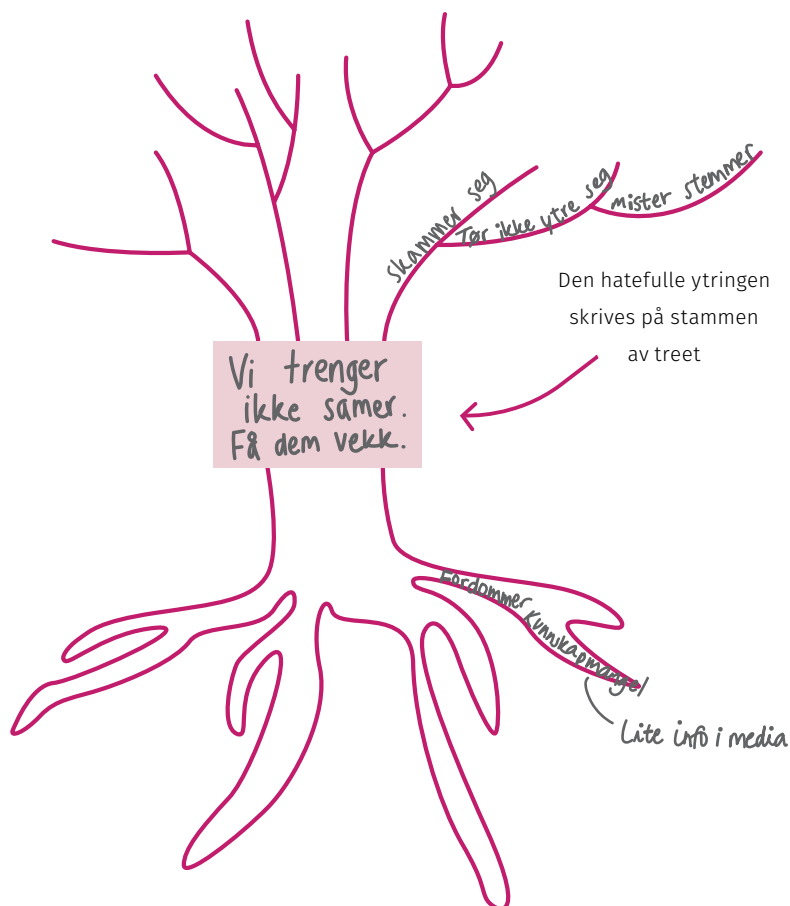
«Hallo sin ruoktu lea duoddariin.. li dáppe dainna kloavdnabiktasiin, mainna sii dálsejit (...)»

«Dát lea gal dušše DNA-iskosa váldit vai duodaštuvvo ahte son gullá joika-álbmogii!»

«Norga dárbbša fámu. Mii eat dárbbša sápmelaččaid. Jávkat sin.»

Bargadettiin **bajásguvlui** muoras galget oasseváldit guorahallat sáme-
laheami vejolaš vahátváikkuhusaid ja váikkuhusaid. Dás sáhttet muhtun
vahátváikkuhusat doaibmat vuolggaheaddjin eará vahátváikkuhusaide, ja bar-
gojuvvo badjelebbui ovssiid. Vahátváikkuhusat sáhttet čuohcit sihke eangilol-
bmui ja servodahkii. Ovdamearkka dihte: vaššicealkámuša váikkuhus lea ahte
olmmoš heahpana iežas sápmelašvuoda dihte. Dat fas sáhttá mielddisbuktit
ahte eanebut válljejit čiehkát iežaset sámi identitehta dihto dilálašvuodain, mii
fas dagaha ahte ii oktage duostta cealkit oaiviliiddis áššiin mat gusket sápmel-
laččaide, mii dagaha ahte mii massit deatalaš sámi jienaid servodagas.

Bija kopijja demokratiijagiehtagirjji 43. siiddus

Go sii barget **vulos guvlui** muoras, de jerrojuvvo: Manne dát dáhpáhuuvvá? Dasa
galget deavdit nu ollu sivaid go vejolaš. Muhtin sivat sáhttet leat čadnon oktii
dahje eará siva váikkuhusat, nu ahte dađistaga viidu ja gártá guhkkelebbui
vulos ruohttasiidda. Ovdamearkka dihtii: vaššicealkámuš máddagis lea sáme-
cielaheami birra. Dán cielaheami sivvan sáhttet leat ovdagáttut, maida fas
sáhttá váilevaš máhttu sivvan, masa fas leat unnán dieđut skuvllas, medias,
almmolašvuodas ja nu ain sivvan.

BARGOBIHTTÁ 2: BÁIKKÁLAŠ SERVODAGA ISKAN

Dán hárjehallamis ožžot oassálastit demokrátalaš iskanlisttu sámečielahemi eastadeami birra. Sii galget smiehttat ovtas ahte dovdet go sii hástalusaid mat čatnasit sámečielahemái doppe gos orrot. Mii dahkkojuvvo juo ja maid berrešii dahkat eastadan dihte sámečielahemi? Oassálastit galget digaštallat daid doaibmabidjoevttohusaid mat leat demokrátalaš iskanlisttus ja árvvoštallat guđiid doaibmabijuid sii oaivvildit leat eanemus ávkkálaččat.

Loga áinnas 5–6 siiddu bagadusa mot čađahat ovdal go álggát.

Ádjáneapmi: 45 min. Sáhtta heivehit dárbbu mielde.

Oassálastilohku: Unnimusat 4 olbmo

Don dárbbášat:

- Ovtta «Demokratisk sjekkliste for forebygging av samehets» juohkehažžii.
- Geahča s. XX
- Juoga mainna ja masa čállá.

ČADAHEAPMI:

1. Juoge oassálastiid 2-3 olbmo joavkkuide.
2. Jeara oassálastiin sin áddejumi sámečielahemi doahpagis. Dás sáhtta leat buorre guorahallat gos sámečielahemii dáhpáhuvvá lea ja manne sápmelaččat sáhttet earenoamážit gillát čielahemi ja vaššicealkámušaid. Dovdet go oasseváldit eará joavkkuid geain lea leat earenoamáš riska vásihit čielahemi ja vaššicealkámušaid?
3. Jeara oassálastiin dihtetgo leago sámečielahemii dahje vaššiságastallan stuorra váttisvuohtan sin báikkálaš servodagas? Gos ja mot boahat čielahemii oidnosii?
4. Mii dahkkojuvvo min báikkálaš birraš eastadit sámečielahemi?
5. Dáhto buot joavkkuid geahččat demokrátalaš dárkkistanlisttu jaskatvuodas. Juohke okta joavkkus vállje dan golbma čuoggá listtus maid sii oaivvildit leat buot deatalepmosat sámečielahemi eastadeapmái.
6. Vuoruid mielde muitalit buohkat joavkkus mii sin mielas lea deataleamos, ja manne sii válljejedje justte daid čuoggáid.
7. Dasto digaštallá joavku čuovvovaš gažaldagaid ovtas:
 - Mii dáhpáhuvvá jus dat čuokkis ii ollašuva?
 - Mot merket mii ahte dat čuokkis lea ollašuvvan?
 - Mot sáhtán váikkuhit dasa ahte dat čuokkis ollašuvvá?
8. Leago mihkkege mainna suohkan dahje báikkálaš servodat berre bargat eastadan várás sámečielahemi, muhto mii ii leat juo namuhuvvon iskanlisttus?

ČOAHKKÁIGEASSU JA SMIEHTTAN OVTTAS:

- Cielaeapmi ja vaššicealkámušat sáhttet dáhpáhuvvat čihkosis. Mot sáhttit diehtit man stuorra váttisvuohta lea jus mii eat vásit, dahje ieža eat leat dan oaidnán?
- Guđe ládje sáhtta dát iskkadanlistu leat áigeguovdil eastadeamis cieleami eará minortehajoavkkuid vuostá dahje vaššiságaid oppalaččat servodagas?
- Gos bohtet olbmuid ovdagáttut? Gii ásaha daid?
- Mot mii sáhttit ovttaskas olmmožin váikkuhit dakkár servodahkii gos buohkat dovdet iežaset searvadahtton?

BARGOBIHTTÁ 3: EAMIÁLB MOT JA CEAVZILIS OVDÁNEAPMI

Dán barggus galget oassálastit guorahallat mot mii sáhttit ovddidit servodaga ceavzilis vuogi mielde, ja seammás vuhtiiváldit álgoálbmogiid vuoigatvuodaid. Oassálastit galget oahpásmuvvat iešguđet rollaide fiksiivvalaš riiddus mii guoská bieggamilluid huksemii ja ákkastallat ášši iešguđetge perspektiivvas.

Loga áinnas čađahanrávvagiid 5–6 siiddus ovdalگو álggát.

Ádjáneapmi: 90–120 minuhta

Oassálastilohku: 15 olbmos bajás. Jus leat unnit oassálastit de sáhtta rollaid unnidit.

Don dárbbášat:

- Juoga mainna ja masa čálát

INTRODUKŠUVDNA:

Mot sáhttit ovddidit servodaga ceavzilis vuogi mielde, seammás go mii vuhtiiváldit álgoálbmogiid vuoigatvuodaid? Ja mii dáhpuhuvvá go ođđaáigásaš teknologijja ja dálkkádatmihttomearit šaddet vuostálaga árbevirolaš sámi eallinvugiiguin?

Dát hárbhallan gieđahallá sámi vuoigatvuodaid ja nanaguoddevaš ovdáneami riiddu. Oassálastit galget iskat mot álgoálbmogiid beroštumit sáhttet šaddat vuostálagaid nationála dálkkádatmihttomeriiguin ja suokkardit ceavzilis ovdáneami golbma beali: biras, ekonomijja ja servodat. Joavkobarggus ja rollaspealu bokte ovddastit oassálastit iešguđetge oainnuid riiddus - nugo earret eará sámi boazodoallit, huksejeddji, politiikkárat ja dálkkádataktivistat - ja ovdanbuktet ákkastallamiiddiset simulerejuvvon álbmotčoahkkimis. Hárbhallan loahpahuvo guorahallan-gažaldagaiguin mat veahkehit oasseváldiid ipmirdit ceavzilis ovdáneami mánggabealatvuoda ja árvoštallat vejolaš čovdosiid.

Hárbhallan ii čujut dihto riidui, muhto sulastahtta mánga sullasaš riiddu mat leat leamaš maŋemus jagiid sihke Norggas ja muđui Sámis. Oktasaš dain lea ahte dat leat áššit mat fátmastit buot birasgáhttemis gitta ekonomalaš ovdáneapmái ja olmmošvuoigatvuodaide. Ovtas galget oassálastit guorahallat iešguđetge oainnuid, ákkastallat iešguđetge beliid áššis, ja loahpas geahččalit gávdnat čovdosiid mat sáhttet doaibmat buot áššebeliide.

FÁKTÁT:

- Álgoálbmogat ja sápmelaččat: Sámit lea álgoálbmot geain leat árbevirolaš ássanguovllut Norggas, Ruoŋas, Suomas ja Ruoššas, Sámis. Boazodoallu lea leamaš ja lea ain deatalaš oassi sápmelaččaid kultuvrras ja ekonomijjas. Sápmelaččain leat vuoigatvuođat mat leat dohkkehuvvon sihke Norgga lágas ja riikkaidgaskasaš šiehtadusain, nugo ILO-konvenšuvdna nr. 169.
- Ceavzilis ovdáneapmi: Ceavzilis ovdáneapmi lea ovdáneapmi mii duhtada dálá dárbbuid almmá bilitkeahhtá boahhtevaš buolvvaid vejolašvuođaid duhtadit iežaset dárbbuid. ON:a oainnu mielde leat ceavzilis ovdáneamis golbma beali- biras, ekonomijja ja servodat.
- Bieggamillohuksen boazodoalloguovlluin lea dagahan ahte mánga joavkku leat vuosttaldan, earret eará olmmošvuoigatvuođaaktivisttat ja sápmelaččat. Sii oaivvildit ahte huksen billista bohccuid deatalaš guohtunguovlluid ja rihkku sápmelaččaid olmmošvuoigatvuođaid. Nuppi bealis fas dávja bealuštit prošeavttaid deatalaš doaibmabidjun geahpedit dálkkádatgássaluoitimii ja sihkkarastit energijjalágideami.

ČAĐAHEAPMI:**Ráhkkaneapmi**

Oassálastit galget bargat joavkkuin ja ovddastit sierranas beroštumiid riidduin. Mihttomearrin lea áddet sin oainnuid ja ráhkkaniid ákkastallat álbmotčoahkkimii.

1. Čiekŋudeapmi rollii

Lohket iežadet rolla dárkilit ja čiekŋudehket dasa gean dii ovddastehpet.

2. Ráhkkanehket ákkastallamii

Čállet mearkkašumi unnimusat golbma nana ákka mat dorjot din posišuvnna. Guorahallet maiddá vuosteákkaid maid sáhttihehtet deaividit, ja mot sáhttihehtet vástidit daidda. Jus lea vátis gávdnat ákkaid, de sáhttihehtet ohcat neahta bokte. Muhto muitte – leage kritihkalaš gálduide.

3. Ráhkkanehket álbmotčoahkkimii

Dii galgabehtet ovdanbuktit sáhkavuoru álbmotčoahkkimis joavkku ovddas (2-3 minuhta). Sáhkavuorus galgabehtet dii ovddidit ákkaideattet ja maid dii oaivvildehpet áššis. Dii válljedehtet ieža galget go okta áirras ovdanbuktit sáhkavuoru, vai juogadehpetgo.

Rollat

Juoge oassálastiid jovkkožiidda (unnimusat guovttis juohke joavkkus), mat galget ovddastit álbmotčoahkkima iešguđetge oasálaččaid. Ieš maid sáhtát heivehit rollalogu dan mielde man gallis leat mielde. Dat vihtta vuosttaš joavkku berrejit goit leat ovddastuvvon. Vállje ovttá oassálasti, dahje iežat, čoahkkinjodiheddjin álbmotčoahkkima simuleremii mii galgá čađahuvvot. Čoahkkinjodiheddji berre dadjat juoidá go čoahkkin álggahuvvo, addit sáhka-vuoru čuovvovaš ságadoallái listtus ja jodihit digaštallama mii sáhtta čuožžilit. Čoahkkáigesset go čoahkkin lea nohkan.

1. **Sámi boazodoallobearaš:** Čilge mot bieggamillut čuhcet sin árbevirolaš ealáhussii ja eallinvuohká, ja mot bieggamillut vaháguhttet din. Čájjet áinnas ovdamearkkaid sullasaš áššiin dahje geavat artihkkaliid Fovse-riiddu birra. Fuobmá ahte du bearraša oaidnu ii ovddas buot du báikkálaš servodaga sápmelaččaid.
2. **Bieggamillohuksejeaddji:** Lea ožžon ovdagihtii stáhtas lobi huksegoahtit bieggamillopárkka, vaikko riekteásahus ii leat mearridan leago huksen eamiálbmogiid kulturdoaimmanvuogatuodaid rihkkun vai ii. Du fitnodat dine bures huksemiin. Dus lea čielga oaidnu ahte dii váikkuhehpet mielde ruoná molsumis - ahte Norga ii dárbbas šat nu ollu oljju ja oažžu eanet dássedis el-fápmolágádusa.
3. **Dálkkádat- ja birasdepartemeantta politihkkár:** Berre dohkkehit goappašiid beliid beroštumiid, muhto deattuhit mot prošeakta váikkuha Norgga dálkkádatgássaluoitimiid geahpedeapmái ja dálkkádatmihtto-meriid olaheapmái.
4. **Nuorra dálkkádataktivista:** Bealušta eamiálbmogiid vuogatuodaid ja čatná daid birasgáhttemii. Váldit mielde ovdamearkkaid Fovse-aktivistaid vuosttaldemiin. Lea čielggas ahte mii eat sáhte bidjat dálkkádatrievdamiid ja luondduvalljodaga massima vuostálagaid - mii fertet gávndat čovdosiid mat sihke bissehit dálkkádatrievdamiid ja fuolahit luonddu.
5. **Báikkálaš politihkar:** Dássádallá ekonomalaš ovddidandárbbu ja sápmelaččaid vuhtiiváldima. Don leat rámis go ovddastat suohkana mas leat sámi árbevierut, muhto ipmirdat maidái ahte huksen buorida gieldda ekonomii, ja almmolaš bálvalusaid gieldda ássiide..
6. **Báikkálaš buorredillesearvi:** Buorredilleorganisašuvdnan ehpet leat dii cealkán bieggamilluid huksema beali dahje vuostá, muhto maid dát riiddu miellddisbuktá báikkálaš oktavuodáide fuolastuhtá din hirbmadit. Digaštallan lea juo eanet polariserejuvvon ja sámečielahapmi lea šaddan dađistaga stuorát váttisvuhtan báikegottiid ássiid gaskkas.

ÁLB MOTČOAHKKIMA SIMULEREN (30 MINUHTA):

1. Čoahkkinjodiheaddji rahpansáhkavuorru (su. 2–3 minuhta): Sáva bures boahtima, čoahkkáigease riiddu ja almmut álbmotčoahkkima. Addá sáni sidjiide geain lea sáhkavuorru.
2. Juohke joavkku sáhkavuorru (2–3 minuhta juohke joavkkus): Ovdanbuktet iežadet oainnuid ja ákkaid.
3. Rabas digaštallan (10 minuhta): Joavkkut sáhttet jearrat guhtet guimmii-neaset ja hástalit vuosteákkaid.

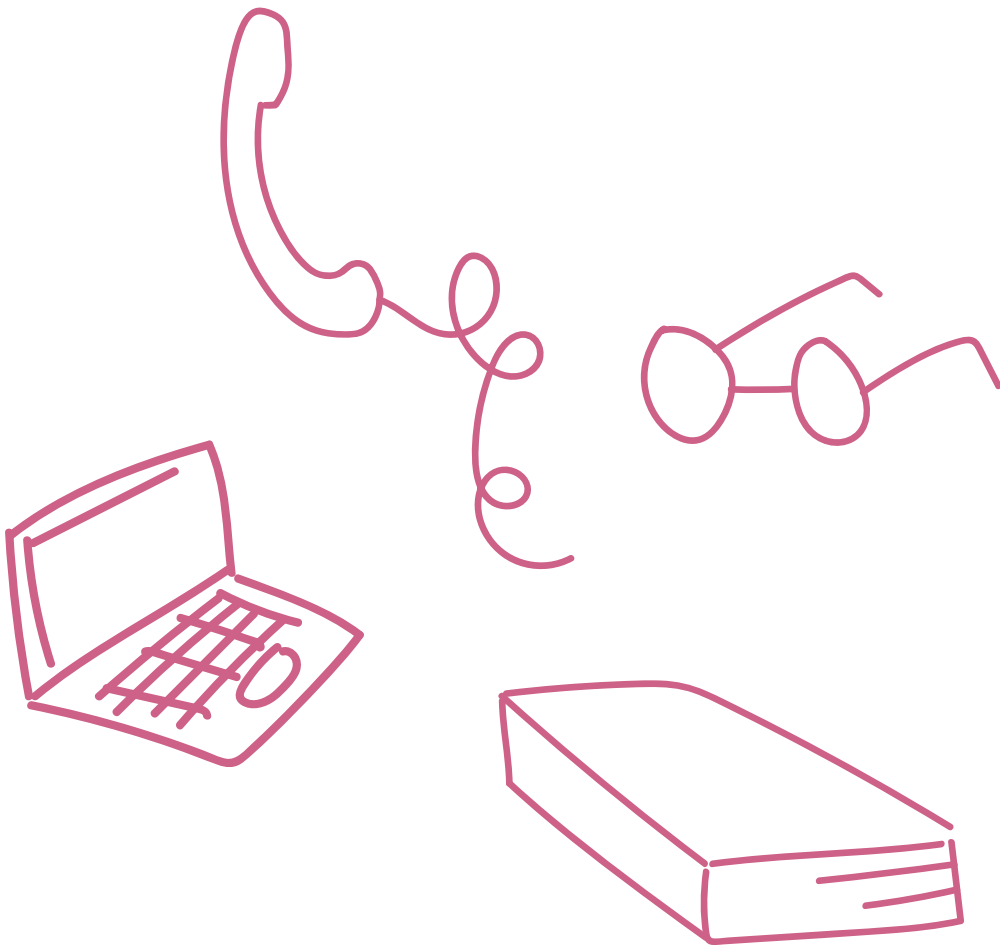
LOAHPALAŠ GUORAHALLAN (20 MINUHTA):

Evttohusat smiehttangažaldagaide: Oasseváldit mannet eret rollain ja bidjet áinnas stuoluidis jorbán. Smihttet ja digaštallet ovttas maid lehpetgo oahppan, ja makkár čovdosat sáhttet doaibmat duohtavuodas.

Evttohus guorahallangažaldagaide:

- Mot lei vásihan dán?
- Leigo mihkkege váttis dahje unohas?
- Rievdadit go oaivila muhtun ákkaid birra go digaštalaide?
- Mot livččii du dovdu leamaš jus don persovnnalaččat gulašit muhtun jovkui geat ledje searvvis riiddus?
- Manne lea deatalaš váldit mielde eamiálbmogiid mearridan-proseassaide luondduvalljodagaid birra?
- Manne lea deatalaš váldit mielde báikkálaš álbmoga mearridan-proseassaide luondduvalljodagaid birra?
- Leigo vejolaš gávdnat čovdosa maid buohkat sáhtte dohkkehit? Manne ja manne ii?
- Guđet oainnut šadde du mielas eanemus jáhkehahttin? Manne?
- Mot sáhttit mii vealtat ahte polariserejuvvon digaštallamat miellddis-buktet cielaheami ja vaššicealkámušaid?
- Maid sáhttit mii oahppat dán áššis go guoská sullasaš riidduid hálddašeapmái boahte áiggis?

RESSURSSAT

Sannhet og forsoning – grunnlag for et oppgjør med fornorskingspolitikk og urett mot samer, kvener/norskfinner og skogfinner

Duohtavuodá ja soabadankommišuvnna raporta Stuorradiggái

**Regjeringens handlingsplan mot hets og diskriminering av samer 2025–2030
Negative holdninger og stereotypier om samer på Facebook**

Amnesty International Norge raporta

Holdninger til samer og nasjonale minoriteter i Norge

Norges institusjon for menneskerettigheter (NIM) raporta

Samehets.no

Sámedikki rávvagat ráhkaduvvon ovttas Politijadirektoráhtain

Suodji.no

Sámeráđi rávvagat main lea fokus sámecielahapmái, sámi dearvvašvuhtii ja minoritehtahuššii.

Wergelandsenteret.no

Mánnga hárbjehallama ja doaimma maid sáhtta geavahit demokratiija- ja olmmošvuoigatvuodabarggus..

Dembra.no

Resurssat ja hárbjehallamat maid ulbmil lea hukset demokrátalaš gelbbolašvuodá, ja eastadit olggobeallái šaddama ja eahpedemokrátalaš miellaguottuid.

GÁLDUT

Analyse & Tall. (2023) *Negative holdninger og stereotypier om samer på Facebook*. Amnesty International Norge. <https://amnesty.no/netthets-mot-samer>

Det Europeiske Wergelandsenteret. *Til deg som vil endre verden – et utvalg øvelesr fra demokrativerkstedet på Utøya*. Almmutkeahtes bargobihttáigihppa. The European Wergeland Centre.

Dokument 19 (2022-2023). *Sannhet og forsoning – grunnlag for et oppgjør med fornorskingspolitikk og urett mot samer, kvener/norskfinner og skogfinner*. Sannhets- og forsoningskommisjonen. <https://www.stortinget.no/globalassets/pdfs/dokumentserien/2022-2023/dok19-202223.pdf>

Europarådet. *Å undervise i kontroversielle tema*. Almmutkeahtes resursagihppa. Oahppodirektoráhtta 2017.

FN-sambandet. *Urfolk og nasjonale minoriteter*. FN-sambandet Norge. Vižžojuvvon 30.01.25, <https://fn.no/tema/menneskerettigheter/urfolk-og-nasjonale-minoriteter>.

Hansen, K.L. & Skaar, S.W. (2021). *Unge samers psykiske helse. En kvalitativ og kvantitativ studie av unge samers psykososiale helse*. UiT. Norges arktiske universitet. https://uit.no/Content/721559/cache=20210403160302/Miha_Unge_samer_rapport_digital.pdf

Norges institusjon for menneskerettigheter. (2022). *Holdninger til samer og nasjonale minoriteter i Norge*. <https://www.nhri.no/2022/rapport-holdninger-til-samer-og-nasjonale-minoriteter-i-norge/>

Sámediggi. Vižžojuvvon 19.01.25, www.samehets.no.

THE EUROPEAN
WERGELAND
CENTRE

COUNCIL OF EUROPE

CONSEIL DE L'EUROPE